

Oezbekistan

Een numismatische en culturele impressie uit Centraal-Azië door Jan Lingen

Oezbekistan is een van de 15 voormalige Sovjet-republieken en sinds 1991 een onafhankelijke staat, gelegen in het hart van Azië. Dit gebied wordt meestal aangeduid als Centraal-Azië, een nogal ongedefinieerd begrip. Vroeger werd het ook wel Turkestan (land der Turken) genoemd, naar de vele Turkse volkeren die er rond zwierven. Evenals Oezbekistan het land der Oezbeken is. Het oude Turkestan was meer een geografische aanduiding, dan dat het ooit een politieke eenheid vormde. Van lieverlee werd het gebied opgedeeld door China en de Sovjetunie. Het westelijk gedeelte van Turkestan bestaat uit de staten Oezbekistan, Kirgizstan, Tadzjikistan, Turkmenistan en Kazachstan. Oezbekistan is ongeveer 12x zo groot als Nederland en grenst als enige aan alle andere Centraal-Aziatische staten en in het uiterste zuiden, aan Afghanistan.

De geschiedenis van Centraal-Azië begint omstreeks 2000 v. Chr. contouren te krijgen toen Arische nomaden vanuit het noordoosten (in de buurt van Mongolië) richting het Iraanse plateau trokken. Nakomelingen van deze nomaden waren de Scythen (ook bekend als Saka's), die eeuwenlang over de steppen rondzwierven.

Als krijgsvolken werden ze gevreesd vanwege hun paardrijkunst en harnassen. Door druk vanuit het oosten trokken de Scythen steeds verder in de richting van Rusland.

Ondertussen was in Perzië het Achaemanidische rijk (530-330 v. Chr.) gevestigd.

De Perzen wisten de Scythen te verdrijven en breidden hun rijk uit richting Centraal-Azië, waar de Buiten-provinciën of satrapies Sogdiana, Choresmië en Bactrië ontstonden. In de 4e eeuw v. Chr. werd het rijk van de Achaemeniden verslagen door Alexander de Grote (336-323 v. Chr.) die onder meer Maracanda (Samarkand) wist te veroveren. Maracanda was gesitueerd op de heuvel Afriasab, waar de archeologische opgravingen nog steeds voortgaan. Het was ook hier dat Alexander de Aziatische schoonheid Roxana ontmoette, met wie hij ook huwde. In 329 bereikte Alexander het "einde van de bekende wereld", het huidige India.

Alexander's Griekse volgelingen, de Seleuciden, vestigden zich in Bactrië. Naast Bactrië kon ook Sogdiana zich ontwikkelen tot een belangrijk cultureel centrum.

Eukratides I (± 171-145 BC), AR Tetradrachme (16,65 g), buste n.r./ Dioskuren rijdend n.r.

Heliokles (± 145-130 BC), AR Tetradrachme (16,33 g), buste n.r., staande Zeus met scepter.

De Zijderoute

Reeds twee eeuwen v. Chr. Onder de heerschappij van de Han-dynastie haalden de Chinezen een groot deel van hun welvaart uit de productie van zijde. Veelvuldig werden ze daarbij lastiggevalen door de Hunnen (Xiong-Nu) uit het westen. In 138 v. Chr. stuurde de Chinese keizer een afgezant naar de Yueh-chih, een volk dat door de Hunnen verdreven was, om na te gaan of hij een bondgenoot aan hun zou hebben in de strijd tegen de Hunnen. Onderweg werd de gezant door de Hunnen overmeesterd en vervolgens 10 jaar vastgehouden. Na z'n ontsnapping vervolgde hij zijn opdracht. Maar noch in Sogdiana, noch in Bactrië had men er veel oren naar om de Chinezen bij strijd tegen de Hunnen te steunen en stonden de Chinezen er alleen voor. Desalniettemin opende het contact met Sogdiana en Bactrië nieuwe perspectieven en kwam men er achter dat er ten westen van China niet slechts barbaren leefden maar hoog ontwikkelde samenlevingen en al snel ontstonden er bloeiende handelsroutes richting Centraal-Azië. Aanvankelijk ruilden de Chinezen zijde tegen paarden. De aanzet tot deze handel werd door de Chinese keizer gegeven door het eeuwenoude exportverbod op zijde op te heffen, waarmee de zijderoute geboren was.

In de enorme landmassa van Azië ontstond een uitgebreid stelsel aan handelsroutes. Vanuit Kashgar ten westen van de Taklamakan woestijn stak men de Karakoram over richting Kashmir en India, of via het Pamir gebergte richting Centraal-Azië en Perzië. Van daaruit ging het weer verder naar het Midden-Oosten en Europa. Inmiddels was men ook in Rome, door expedities tegen de Parthen, op de hoogte gebracht van het bestaan van zijde en een land genaamd 'Seres' (het land van de zijde). Al snel werd dit een uiterst geliefd artikel in Rome, dat haar gewicht in goud waard was.

De Parthen fungeerden als belangrijkste tussenhandelaren tussen Europa, het Midden-Oosten en Azië. De meeste handel werd namelijk niet over de hele lengte vervoerd, maar overal opgekocht en verder vervoerd door tussenhandelaren. Langs dit stelsel van handelsroutes ontstonden overal welvarende karavaansteden als Samarkand, Buchara, Kashgarh en Merv, die hun welvaart grotendeels aan de tussenhandel te danken hadden.

Als bloeiperiode van de Zijderoute (een benaming die de Duitse geograaf Ferdinand von Richthofen in de 1e eeuw voor dit stelsel van handelsroutes bedacht) geldt de 1e eeuw na Christus. De handel kon vooral ontstaan door de stabiliteit die het Boeddhistische Kushanarijk in de regio van Noord-India tot aan Centraal-Azië bracht.

Zijde was al lang niet meer het enige product dat verhandeld werd. Naast handelswaar waren ook ideeën en religies die met de handelaren meereisden. Via de handelsroutes werden het Boeddhisme, Zoroastrisme en Nestorianisme verspreid. Met name het Boeddhisme wist zich vanuit Vandaar (het hart van het Kushanarijk, in het huidige Noord-Pakistan) te verspreiden. In de 3de eeuw kwam er in China een einde aan de Han-dynastie, het Kushanarijk en Parthië raakte in verval, het Romeinse rijk was over zijn hoogtepunt heen en handel nam sterk af. Pas twee eeuwen later nam de handel weer toe. West-China was veiliger geworden, Byzantium had de plaats van Rome ingenomen en de Perzische Sassanieden en de Sogdiërs werden de belangrijkste tussenhandelaren.

NEZAK HUNS. Sahi Tigin. After 677 AD. AR Drachm (3.44 gm). Bust imitating Khusro II right; Brahmi legends in fields, Baktrian legend around rim / Fire altar with attendants; Pahlevi legends in fields, Baktrian legend around rim.

In de 5^e eeuw werd het geheim van zijde ontdekt door meegesmokkelde eitjes van de zijderups en binnen de kortste keren werd overal in Centraal-Azië zijde geproduceerd, maar door gebrek aan verfijnde weeftechnieken, bleef men zijdegoederen uit China importeren.

In de 6e eeuw sloot het Turkse khaganaat een bondgenootschap met Byzantium, waarbij men de Perzen (tot hun grote ergernis) links lieten liggen. De handel floreerde weer. Ondanks de invallen van de Arabieren in de 8^e eeuw bleef de Zijderoute bestaan, maar kwam in de 13^e eeuw tot een echte opleving toen de Mongolen voor stabiliteit zorgden. In de 15^e eeuw kwam er een einde aan de Zijderoute. China had de deuren voor het Westen op slot gedaan. Byzantium was in handen van de Ottomanen gevallen en in Europa wist men inmiddels ook zijde te produceren. Uiteraard bleef de handel bestaan maar kreeg steeds meer een lokaal karakter.

De handelsstromen over land tussen Europa en Azië droogden langzaam op, hetgeen nog eens versterkt werd door de ontdekking door de Portugezen in 1498 (Vasco da Gama) van de zeeroute naar Azië.

Omstreeks 550 trok een confederatie van Turkse stammen vanuit Mongolië richting Centraal-Azië. Dit keer niet om te veroveren, maar om zich er te vestigen. Zij wisten de Heftalieten (Witte Hunnen) die in Sogdiana hun grondgebied hadden, te verslaan en vestigden het Turkse khaganaat. Daarbij kregen ze hulp van Sogdiërs die eerder door de Witte Hunnen naar het noorden waren verdreven.

Hunnen. Na 800 AD. Opvolgers in India. AV Dinar (3,79g) Imitatie buste Peroz/Vuuraltaar.

Het hoogtepunt van de Sogdische cultuur lag in de 6^e en 7^e eeuw. Het Sogdisch (een Perzische taal) was destijds de lingua franca in het gebied. De Sogdiërs, handelaren en dus flexibel, namen diverse religies aan. Ook de muntslag straalde dit uit vanwege het gebruik van uitheemse munttypen.

Choresm. Een onafhankelijke muntslag werd reeds in de 1e eeuw v. Chr geïntroduceerd. De vroegste munten waren nabootsingen van de munten van Eucratides (c.170-145 v. Chr.) De vroegste exemplaren zijn te herkennen aan de toevoeging van een tamga (een clan-teken). Het gewicht was gebaseerd op de Attische tetradrachme, doch door de eeuwen werden ze sterk in gewicht gereduceerd en omstreeks de 8^e eeuw kwamen ze meer overeen met de metrologie van de Sassanidische muntslag, waarmee men culturele relaties bezat.

Centraal-Azië kende dus in de 6^e en 7^e eeuw een periode van grote voorspoed, doch tegen het einde van de 7^e eeuw kwam hierin verandering. Kwamen vroeger de veroveraars hoofdzakelijk uit oosten en noorden, nu kwam het gevaar uit het zuiden. In 622 kreeg de profeet Mohammed in Medina het wereldlijk en religieus gezag in handen en na zijn dood in 632 ontketende de Arabieren een ongekeerde veroveringsdrift. Binnen 20 jaar hadden ze het Midden-Oosten en het Perzische Rijk op de Sassanieden veroverd. Tussen 709 en 714 werden de belangrijkste plaatsen in Sogdiana door de Arabische veldheer Qutayba-bin-Muslim ingenomen. Ook de Chinezen rukten steeds verder op, richting Centraal-Azië en zo ontstond er een machtstrijd tussen de Arabieren en de Chinezen. In 751 werden de Chinezen bij Talas (huidig grensgebied tussen Kirgizstan en Kazachstan) verslagen. De Arabieren toonden geen enkele tolerantie voor andere godsdiensten en vele boeddhistische, christelijke, zoroastische en andere monumenten werden vernietigd.

Centraal-Azië werd bestuurd vanuit Merv in Khorasan. Veelal lieten de Arabieren het bestuur over aan lokale gouverneurs. In de 9e eeuw ontstond hieruit een bloeiperioden van Centraal-Azië, het Samanidenrijk (874-999) met Buchara als hoofdstad.

Samaniden. Samanidisch mausoleum uit de 9e eeuw te Buchara. Het is één van de oudste gebouwen uit de islamitische wereld en pas in 1934 onder het zand herontdekt. De lemen bakstenen worden bijeengehouden door een specie van eierdooiers en kamelenmelk. Het bouwwerk is een synthese van eerdere zoroastrische vuurtempels en de vindingen van de wetenschap uit die tijd. De hier gebruikte technieken legden de basis voor de architectuur van de daaropvolgende eeuwen. In het familiegraf liggen behalve Isma'il ibn Ahmad Samani (892-907), ook enkele andere Samanidische vorsten begraven.

Het Samanidische rijk omvatte grote delen van het huidige Oezbekistan, Tadjikistan, Iran en Afghanistan. De Samaniden onderhielden via de Wolga-route ook handelscontacten met de Baltische staten langs de Oostzee kust en Scandinavië, waar in viking(munt)vondsten veelvuldig Samanidische munten worden aangetroffen. Met meer dan 300.000 inwoners was Buchara groter dan het nu is. Buchara was na Mekka het belangrijkste centrum van de islamitische wereld. De stad beschikte over een wereldberoemde bibliotheek met 45.000 manuscripten ten dienste van de vele wiskundigen, geografen, astronomen, filosofen en medici.

Een lang bestaan was het Samanidenrijk, echter, niet beschoren, ruim een eeuw later werd Buchara ingenomen door de Karakhanieden, een Turkse nomadenstam, en in 999 kwam het rijk ten val. De Karakhanieden (ook wel bekend als de Ilak Khans) stichtten het eerste Turks-Islamitische rijk dat zich uitstreckte van Kasghar tot aan het Aralmeer. Ze beheersten het gebied ten noorden van de Oxus, ten zuiden regeerden de Ghaznavieden.

De Turkse Karakhanieden dynastie omarmden omstreeks 999 de Islam en vervingen de Samaniden in Sainarkand en Buchara.

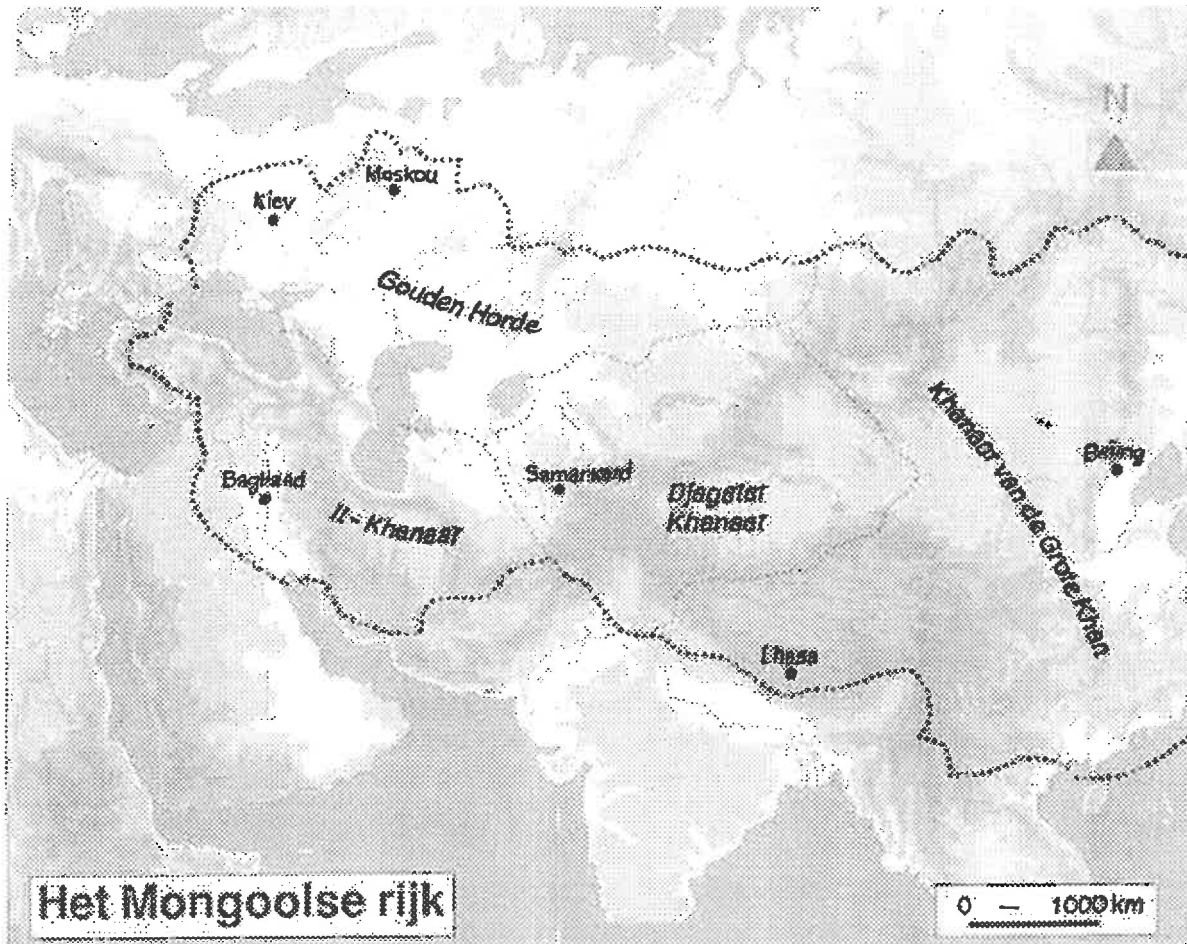

Khwarizmshah, Sawshafan, midden 8^e eeuw AD. AR drachme (2,94g) Koningshoofd/Ruiter.

In de 11^e eeuw maakte een andere Turkse stam zijn opwachting, de Seltsjoeken (1038-1157) Hun rijk strekte zich uit van de Pamir tot aan Irak. De hoofdstad heette Merv. Bij het begin van de 11^e eeuw trokken de Seltsjoeken door Transoxiana en benoemde een gouverneur met erfelijke titel te Kwarizm. Kwarizm fungeerde onder de Seltsjoeken als een buitenpost totdat in 1220 Ala-al-Din Muhammed bin Takash door Ghengiz Khan werd verslagen.

Binnen enkele decennia hadden de Mongolen het grootste wereldrijk ooit tot stand gebracht. Ondanks het destructieve karakter zorgden ze ook voor een periode van stabiliteit en rust, het gehele gebied tussen Zwarte Zee en Gele Zee stond immers onder controle van één volk. Van deze Pax Mongolica werd gezegd dat men een jonge vrouw met een pot goud in haar handen van de ene kant van het rijk naar de andere kant kon sturen zonder dat zij daarbij iets zou overkomen. Of een dergelijke stunt ooit daadwerkelijk is uitgevoerd lijkt onwaarschijnlijk, maar iemand die wel geprofiteerd heeft van de Pax Mongolica was Marco Polo (1254-1324) en van 1277 tot 1292 aan het hof van Kublai Khan in Beijing verbleef.

In de 14^e eeuw viel het uit vier khanaten bestaande Mongoolse rijk door interne strijd en hongersnood uiteen. In Rusland bleef de Gouden horde zich handhaven, bij de Russen bekend als Tartaren en niet bijster geliefd. Het Chaghatai-khanaat ontwikkelde zich tot een welvarende staat waar de Mongolen intergreerde met Turkse stammen. De handel bloeide en in 1333 werd de islam de officiële godsdienst. Des te meer de Mongolen integreerden, des te verder nam hun macht af en in de tweede helft van de 14^e eeuw viel het rijk in twee delen uiteen.

Timoer Gurkan (of Timoer Lenk) (AH771-807; 1370-1405AD)

Timoer Lenk, een verre verwant van Ghengis Khan, werd in 1336 te Kesh het huidige Shachrisabz geboren. Binnen dertig jaar had hij een nieuw wereldrijk gevestigd. Al snel had hij Transoxanië onder zijn hoede, gevolgd door de Kaukasus, Perzië, ZuidRusland en Noord-India. In 1402 versloeg hij de Ottomaanse Turken. Hij veroverde niet alleen uit machtswellust, maar ook uit economische motieven. Timoer bracht de handel terug naar Samarkand. Bij zijn veroveringstochten zijn naar schatting zeventien miljoen slachtoffers gevallen. Overal liet hij een spoor van vernieling na. Duizenden mensen werden onthoofd en van de schedels werden torens, muren en wegen gebouwd. Anders dan Ghengis Kahn vernietigde hij niet alleen, maar zorgde ook voor de bouw van de meest adembenemende bouwwerken. Samarkand werd zijn hoofdstad en veel van de prachtige gebouwen die er nu nog staan, stammen uit de periode van TimoerLenk.

Na de dood van Shahruch, die een belangrijke munthervorming, doorvoerde (zijn zilveren tanka's van 5,1g. zijn eveneens bekend als shahruchi's), nam Ulugh Bek de macht over. Ondertussen had hij van Samarkand een centrum van cultuur en wetenschap weten te maken. Niet iedereen was echter even blij met deze opleving van de wetenschap. Vooral fanatieke moslims was het een doorn in het oog. Zij kregen de zoon van Ulugh Bek, Abd al-Latif, op hun hand, die in 1449 zijn vader vermoordde. Vervolgens viel het rijk snel uiteen. Abu Said (1461-1459) wist Transoxianië en Khorasan nog een keer bijeen te brengen, maar de laatste der Timoerieden, Babur (1483-1530), werd door de Sheibanieden verdreven. Hiermee was een einde gekomen aan het rijk van de Timoerieden. In Centraal-Azië althans, want in India stichtte Babur een nieuw rijk, dat van de fameuze Grootmogols. De Mogols waren trots op hun afkomst van Timoer, die ondermeer de titel "Sahib Qiran" voerde ("heerser der wereld, geboren onder een goed gesternte") Enkel Mogolvorsten voerde eveneens deze titel, maar dan als "Sahib Qiran Sani" ("de tweede Sahib Qiran").

De laatste nazaat van deze dynastie werd in 1858 door de Engelsen naar Rangoon verbannen, waar hij in 1862 overleed.

Sheibaniden van Transoxanië. Mohammed Shaybani (AH 906-916; 1500-1510 AD) verenigde, na de anarchie van de Timoerieden, Turks-Mogoolse nomadenstammen die zich Oezbeken noemden (naar Khan Özbek, 1282-1342, een leider van de Gouden Horde, die zijn volgelingen tot de Islam had bekeerd).

Reeds in de 15^e eeuw kregen de Oezbeken het gebied tussen Chorezm en Fergana in handen.

Gedurende het Sheibanidenrijk (1500-1598) gaven de Oezbeken langzaam hun nomadenbestaan op en vestigden zich in steden als Khiva, Buchara en Khokand.

Janids of Astrakan waren rechtstreekse opvolgers van de Sheibanieden. In de loop der tijd verklaarde onderdelen van het Janidvorstendom zich onafhankelijk, zoals Khokand (1700) en in 1785 namen de Mangut wazirs het bestuur van Buchara over en de Turkse titel "Kahn" vervingen zij door het Perzische "Emir", waardoor Buchara een emiraat werd.

Russische contacten stammen uit de 17^e eeuw, toen de afgezant van tsaar Peter de Grote werd omgebracht te Khiva in 1717. De Russen lieten het er niet bij zitten, maar het duurde tot 1873 voor een bezetting en uiteindelijke annexatie vond plaats in 1875.

In 1868 werd Buchara feitelijk een Russische vazal en ging gaandeweg op in Russisch Turkestan. Vanaf 1917 was Oezbekistan een onderdeel van de U.S.S.R.

's-Hertogenbosch, januari 2001 AS